

DEDE GORGUT: ETNİK-GÖVMİ GENEZİS PROBLEMİ

Nureddin RIZA

Dede Gorgut Kitabı'nın Bakıda ve Türkiyede neşr olunmuş nüshelerini ohudugca bu kitabda geleme alınmış eposun Türklerin bütün kitablaşmış eposlarının, anası olduğu tesevvürü yaranır.

Etnik genezis sözü kitabın hem münderecesine ve hem de diline aiddir.

Münderecesine, yeni informativ yüküne göre kitabda beş büyük gat-lay ayrıla biler:

- 1) Tarih öncesi -yazılı tarihe gederki,
- 2) Hun-Prototürk,
- 3) Göy Türk,
- 4) İslama gederki, nehayet
- 5) İslamdan sonraki dövrler ve ya gatlar.

Tarih öncesi dövr deyende *Dede Gorgut Kitabı*'ndaki efsanelere, nağıllara, inanclara, bezen başga halglarında mifoloji yaradıcılığında rast geline bilen süjetlere aid hissene nezerde tuturug, misal üçün gurddan töreme, yuhuların çin olması, sehrbazlıg, duaların, gurbanların gebula yetmesi, tepegöz ehvalatı, garaca çobanın goyunları, keçileri sapanla atması ve Domrulun ezrayılla münagişesi, helelik tarihi ve müellifi aydınlaşdırıla bilinmemiş, me'nası mübahiseli gaya resmleri ve bezi arheoloji tapıntılar ve bu kimi.

Prototürk -Hun dövrünü hem birleştireb, hem ayırırug ona göre ki, bu dövre aid me'lumat yazılı senedlere tarihçi ve salnameçi yazıları, serkerde ve memur raportları ve hatirelerinin Çin dilinden alimler terefinden olunmuş tercümelerine, sinhron arheoloji medeniyet gahıglarına esaslanır.

Dede Gorgut Kitabı'nda hagglarında söhbet aparılan goşa (çifte) hakimiyet nümunesi Bayandır han ve Gazan han; Hatunun (eri Gazan Hanla beraber) ulusun idaresinde iştirakı ve öz gadınlardan ibaret destesiyle atla Gazlıg dağının vadi ve zirvelerini dolaşması, erine meslehet vermek hügu, aşgar partriarhal sistem dahilinde bele gadın hüguşuzluğunun olmaması; kızların oğlanlarla at ötüşdürmesi, vuruşması, güleşmesinin gadağan olmaması, ve başka adet ve en'enerin devamı, sol ve sag beylik ve şahzadelik rütbelerinin varlığı tamamilen hun dövründe olduğu kimidir.

Göy Türklerin bir başa hunların bütün sahelerde-dövlət guruluşunda ve idaresinde, ganunçulugda, savaş gaydalarında, Hagan neslinin varislik ardıçılıgı ganunlarının danışısız yerine yetirilmesinde -ancag ve ancag Türk Hagan soylu Hagandan soylu köklü esilzade Türk gadınının- baş hatunun dünyaya getirdiyi oğulun veliehd ola bilmesinde ve bir çoh başga töre (hamı üçün danışısız gözlenilmeli adet ve gaydalar) teleblerinin yerine yetirilmesinde Göy Türkler hunların bir başa varisleri ve devamçıları sayılırlar. Ona göre de men *Dede Gorgut Kitabı*'nda nelerin Hunlardan ve nelerin Göy Türklerden alındığına degig serhed goymagda çetinlik çekirem. Göy Türk tayfaları sırasında oğuzların da adı keçir.

Meşhur Türkolog-sinologların demek olarkı hamısı B. Ögel, W. Eberhard, R. Grosse, Chavannes, D. Groot, O. Franke, Şiratori, Matsuda ve başgalarının eserlerinde ve onlarla beraber, kollektiv müellifli Çin dilli tarihi eserlerde, salnamelerde yekdillikle Göy Türklerin bir başa Hunların evladları ve varisi oldukları tesdiglenir.

Dördüncü ve beşinci gatlar - İslama gederki adet gayda ve ganunlar ile İslamdan sonrakılar da biri-birinin içindedir. *Dede Gorgut Kitabı*'nın gehramanları bir terefdən namaz gılırlar, bir terefdən şerab içirler. Bir yerde abhaz kızları ile şerab içib eylenmekle meşgul olurlar, başka bir yerde kilseleri uçurub yerinde mescid tikirler. Gah deveden ner, sığırdan buğa, goyundan goç keserek dağ boyda etle, göller geder gımızla süfrelerini doldurub toy gururlar, gah da selige ile destamaz alıb, namaz gılıb, dua ohuyub kafirlerle vuruşa girişirler Dini motivler umumidir, her boyda, Allahı, peygenberleri yada salırlar, onlardan kömek dileyirler ve her boyun sonunda onları zikr edirler. Ne din düşmençiliyi, ne müttefigliyi yohdur ve ya vurgulanmamışdır. Adlar ekseren müselman adları deyil halis arhaik ve müasir Türk adlarıdır. Bu elametler eposun islamlaşmadan çoh gedim vahtlardan formallaşmış olduğunu gösterir. At eti yemek, at südü içmek, gımızdan geniş istifade de, islama gederki ümumi Türk adetleridir. Ancag heç bir yerde bir defe de olsun "ana yurd", köhne veten" adı hatırlanmır. Köç harada dayanıb çadırlarını gurursa ora yurddur. Lakin ümumi daimi geniş erazileri de vardır, oda İç Oğuz ve Dış Oğuz - Galın Oğuz elleridir. Adeten, bir ali başçı Bayandır hanın merkezi idaresinde ve baş serkerde Gazan hanın çüt (cifte) hakimiyeti altında yaşayırlar, meslehetleşirler (kengeş). Arada bir öz aralarında da vuruşurlar, hetta ulus başçısını da, gohumlarını da (Aruz bey) lazım geldikde öldürürler. Ekseren ise yahşı ve pis günlerinde biri birinin yanındadırlar, vahid güvvedirler.

Yurdlarının keskin serhedi yohdur, lakin, büyük ve küçük Gafkaz daglarının şerg ve gerb yamaclarında, indiki Türkiyenin şimali şerginde, indiki şimali İranda (Azerbaycanda) ve bugünkü Gürçüstanın çenubi gerbinde atlarını hara isteseler çapırlar. Milli, gonşu dövlət muharibeleri yohdur.

Söhbet ayrı ayrı kafir galalarından, şehirlerinden gedir. Megsed erazi tutmag ve ya şehir almag deyil, gala ve şehirleri dağıtmag, esir düşmüş oğul kızlarını hilas etmek ve talanmış emlaklarını mal heyvanı geri almagdır.

Bele görünür ki, Azerbaycan ve şergi Anadolu en derin gedimlerden Oğuz Türklerinin ana yurdu olmuştur. Şübhesiz, tesvir olunan arealda başka Türk tayfaları da, Türk olmayan tayfaların icmaları da yaşamışlar, ancag esas ve aparıcı el Oğuz Türkleri olmuştur. Bele olmasaydı bu möhteşem epos mehiz “Oğuz tayfalarının destanı” adı ile bu arealda yarana bilmezdi.

İndi mesele gelir ikinci vaçib probleme - dastanın dilinin, işlenilen adların, onomastikanın hüsusiyyetlerine ve başka Türk lehçeleri ile münasibetine.

Dede Gorgut Kitabı'nın dili tam şübhesiz Türk dilleri grupundan Azerbaycan ve şergi Anadolu oğuzlarının dilidir, bahmayarag ki, metnde başka Türk tayfalarının, o cümleden Türkmenistan oğuzlarının izleri de seçilir.

Men üç il Türkmenistanda, gatişig ve ayrı ayrı kendlerde, türkmenlerin, özbeklerin, gazahların ve tatarların yaşadığı bir nahiyvede yaşayıb ve işlediyim üçün bu dillerin hem ohşarlıklarını ve hem de ferglerini aydın his edirdim ve bir neçe söz ve ya cümleden sonra danışdığım adamın milli kimliyini duyurdum, ve o lehçede devam etmeye çalışırdım. Dede Gorgutun ne vaht yazıya alındığını deye bilmerem, ancag şübhem yohdur ki bu islama gederki dövrün dilidir. Ereb ve fars sözlerinin sevindirici azlığı bunu tam açıklığı ile gösterir. Cümlelerin guruluşu, üslubu, deyimlerin, ata sözlerinin, emosional rengli ifadelerin bu günkü Azerbaycanın ve şergi Anadolunun halg danışığı diline (kitab ve gazetlerin diline yoh!) hedden artıg yahınlığı kitabı döne döne ve hüsusi hezzle ohumağa vadar edir -şeir effekti alınır. Türkiyenin “Osmanlı” yahud “Yeni Türkçesine” *Dede Gorgut Kitabı*'nın benzeri azdır. Güman edirem ki Türkiyenin kendlerinin diline edebi dillerine nisbeten Dede Gorgudun dili daha yahındır. Yunus Imrenin dili ile TRT'nin dilinin mükayisesi bu umuda esas verir. Artıg Turk Dilleri Ailesini teşkil eden, Türk milletleri ailesine dahil olan, gan gardaşı milletlerin dillerinin formallaşmış dillere çevrildikleri inkar edilmez fakt olduğu bizce şübheden kenardır.

Bizde ele bir tesevvür yaranıp ki, Dede Gorgut eposunun etnik genezisini tekce dile göre tam ışglandırmak mümkün deyil. Diller ümumiyyetle, Türk dilleri ise Türk milletlerinin erazide fövkaleda yaygınlığı ve biri birinden çoh esrlerle aralı düşmeleri sebebile, bir dil ailesine aid olsalar da, heyli ferklenmişler. Mesafe, vaht, gonşuluglar, geosiyasi tesirler, her bir gohum milletin ayrılığda elmi ve mehfümi istilahlarının yaradılması, elifbalarının zorla deyişdirilmesi neticesinde, hüsusi ile son 100-150 il bundan önceden biri-birini asanlıgla anlayan, kitablarını ohuyan gardaş milletleri anlaşmagda ve yazışmagda olmazın çetinliklere salınmışdır. Elmi tehnik tereggi esrinde, istilahların her bir dilin vaçib ve büyük hissesine çevrilmesi de problemi günü günden mürekkebleşdirir.

Bütün bunlarla yanaşı dilin ele terkib hisseleri var ki onlar bu ve ya başka eserin etnik-gövmi genezisini ışglandırmagda büyük rol oynaya bilirler.

Birinci növbede burada onomastika elemenleri: - yer, ölke, dağ, çay, Şehir, halg ve nehayet insan adları, hüsusi me'nalı sözler ve bunlarla yanaşı etnografik hüsusiyetler büyük yardımçıya çevrile bilir.

Etnografik elementler içerisinde Dede Gorgutda heyli gedim ümumitürk adetleri vardır misal üçün; -“gengeş”- ağsaggallar mesleheti meclisleri, “sol” ve “sağ” beylikler - gollar, evlada onun subuta yetirdiyi gabiliyyete göre ad verme merasimi, Ana haggının tanrı haggi sayılması, kadınların dövlet işlerinde iştiraki, monogam aile, aile namusunun ganunla görünması, ilahi güce inam, başçıların vahtaşırı könüüllü olarak öz çadırlarının ve var-yohlarının halg terefinden yağmalanmasına izn verme adeti ve başgaları.

Onamastik vahidler -adlar meselesi çoh marağlıdır: - “Gaz” sözü eposda bir neçe me'nada tekrar-tekrar işlenilir “Gazlığ dağı”, “Gazlığ atı”, “Gaz kimi gelinler gızlar”, “Gazan han”, “Gazlığ goça oğlu”. Tebii olarak yada düşürki “Gafgaz” ve “Gezbek (Gazbey)” dağlarında da Gaz onamastik vahidi tesadıfi işledile bilmez. “Guban çayındaki, Guba”, “Gusar” Şehir-yer adlarındaki “Gu”-larda görünür tesadıfü deyil. Gaz ve Gu adları sinonimdiler. Türklerde mügeddes sayılan Ruslarda ise bedniyyet, uşagları oğurlayan guşların adlarıdır. Gedim Türklerde Sungur guşu da mügeddes olduğu me'lumdur. Şerginde deniz sahilinde “Demirgapı Derbend”, gerbinde ise “Abhazlar” olan dağ da şübhesiz Gafgaz dağıdır “Gaf” kelimesinin dağ adı olduğu da hamıya me'lumdur.

“Dede Gorgut”da bütün hadiseler “Gazlığ dağının” “Gafgazın” gerbinde ve Şerginde gedir. Eposda adları çekilen, gedilen gelinen Őehirler, galalar, göller, çaylar hamısı ya Azerbaycandadır (Elinçe, Ağca-gala, Göyce gölü, Garaderbend, Tebriz, Hoy, Nahcıvan, Demir gapı Derbend, Erzirim, Trabzon, Gence, Berde ve başgaları) ya da Şergi Anadoludadır.

İkinci son derecede tutumlu ve mübahiseli söz “Alp”dır. Bu geribe söze *Dede Gorgut Kitabı*'nda birneçe töremesile birlikde rast gelirik. Ayrılığda uca, yüksek, büyük me'nalarını vere bilen “Alp”dan Türklerin belke efsanevi, belke de real büyük hökmdarı Alp-Er-Tunga adı yaranmışdır- hüsusi ismdir; “Alp-Erenler” yüksek, uca kehramanlar- ümumi isminin çohlug halıdır; “Alplar” yükseklikler, dağlar demektir; Alpinizm sözü de ondandır. “Alpan” Gafgaz dağlarında yerleşen tarihi ölkenin, Azerbaycanın ya birinci ya da ikinci adıdır (“-iya” latin Őekilçisidir ve özünden önce gelen hissenin ölke olduğunu bildirir, “İnd-iya” kimi) ve nehayet “Alpanlar” Alpan halđı demektir ve Türküstkanın mühtelif yerlerindeki mesken, yahud tayfa hüsusi adlarıdır. “Albaniya” sözü görünür ki, harici gesbkarların (Romalıların) me'nanı anlamayarak sehven uydurdukları sözdür. Türk dillerinde “alb” köklü söz bize me'lum deyil, Latin dilinde ise “ađ” demektir “albus” kişı ve “alba” gadın çinsine aiddirler.

Mümkün geder sıharag, gısaldrag getirdiyimiz bu me'lumat ve mülahizelerimiz nüfuzlu yazılı menbeler esasında geldiyimiz neticelerdir ve *Dede Gorgut Kitabı*'nın esasen Azerbaycan ve Şergi Anadolu oğuzlarının eseri olduğunu söylemeye esas verir.